PANTOFUL CENUŞĂRESEI

SILVIA CIUBOTARU

Povestea Cenuşăresei (cunoscută mai bine în varianta Perrault, *Cendrillon ou la petite pantoufle de verre*) a suscitat mereu atenţia cercetătorilor culturii populare, îndeosebi a acelora de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Emmanuel Cosquin, Angelo de Gubernatis, Fraţii Grimm, Andrew Lang, Caramany, Marian Roalfe Cox şi, îndeosebi, Paul Saintyves au urmărit relaţiile filogenetice ale naraţiunii, precum şi larga ei circulaţie în zonele europene şi asiatice. Două motive etnografice justifică această investigare preferenţială a basmului: primul este cel al *Prinţesei Cenuşii*, cu trimiteri la partenera *Regelui Carnavalului* (este vorba de cuplul zeilor vegetaţionali personificaţi în timpul unor sărbători de primăvară), iar al doilea, al *încercării pantofului*, corespunde unui obicei nupţial.

Ne vom opri asupra celui de al doilea *motiv*, amintit în fraza precedentă. Proba identităţii viitoarei soţii, prin încercarea pantofului, apare în basmele încadrate de catalogul Aarne–Thompson la numărul 510, IV, a. Prima atestare datează din Egiptul antic, unde povestea spune că un vultur a furat un condur, probabil un *sandalium* împodobit cu multe ornamente, ce aparţinea frumoasei curtezane Rhodopis, şi l-a aşezat pe genunchii faraonului din Memphis. Acesta a trimis soli în toată ţara, s-o caute pe stăpâna gingaşei încălţări, şi astfel Rhodopis a devenit împărăteasa Egiptului.

În folclorul european, eroina poveştii incluse în repertoriul naraţiunilor despre conflictele orfanei cu mama vitregă poartă denumiri precum: fr. *Cendrillon*, it. *Cenerentola*, sp. *Cenicienta* sau *Venta fochs*, germ. *Aschenbrödel* sau *Aschenputtel*, *Pepeliuga*, *Pipelcuţa* sau *Cernuşka* la slavi etc. În toate variantele, pantoful minunat este cel ce revelează calităţile deosebite ale fetei sărmane şi care o individualizează în grupul celorlalte pretendente la măritiş. Numai dânsa este cea aleasă, ea e mireasa autentică.

În versiunile vest-europene ale basmului, pantoful cu pricina este pierdut din fugă de eroină, obţinut printr-un vicleşug de către prinţ la a treia întâlnire (treptele sunt acoperite cu ceară, cu răşină sau cu smoală), este furat de o pasăre sau aruncat să plutească pe apă. De multe ori, însăşi Cenuşăreasa este cea care lasă din picior un pantof, pentru a-i deruta pe urmăritori. Ceea ce pare un accident nu este decât un gest voit, pentru că pantoful aruncat sau abandonat este o chemare a ursitului, un semn că o eventuală cerere în căsătorie din partea acestuia ar avea sorţi de izbândă.

ALIL, t. XXXIX – XLI, 1999–2001, Bucureşti, 2003, p. 189–201

După ce găseşte condurul, *„mic şi drăgălaş, împletit cu totul şi cu totul din fir de aur"*, prinţul din basmul german cules de Fraţii Grimm ştie că o va găsi pe aleasa inimii sale şi dă ordin slujitorilor s-o caute: *„Fata pe-al cărei picior se va potrivi condurul acesta, numai aceea îmi va fi nevastă juruită şi de nici o alta, în afară de ea, n-am nevoie"*[1]. La fel se petrec lucrurile şi în naraţiunile folclorice româneşti. Împăratul din povestea *Vaca neagră* (colecţia D. Stăncescu) învârtise în horă, de câte trei ori în trei duminici, o frumoasă necunoscută. Ultima oară, când a dat fata să zboare, *„a prins să o apuce de un picior; a zmucit ea şi a scăpat, dar i-a căzut pantoful şi împăratul l-a luat, un pantofior mic numai cât o şchioapă"*[2]. Abia după ce o întâlneşte pe Cenuşăreasă (*„iar când îi încercă pantoful, el parcă fu de-acolo"*) ştie că este vorba de adevărata mireasă.

Încălţămintea fetei urmărite de prinţ rămâne prinsă în răşina topită pe pragul bisericii[3], în ceară[4], în smoală[5] sau, pur şi simplu, este pierdută: *„[...] dar când să sară în căruţa-i trasă de 8 cai înaripaţi,* ***îi căzu din picior un condur de aur***"[6]; *„Din fugă, îi pică jos condurul din picior"*[7] etc. A se vedea în acest sens şi cele două versiuni culese de Ovidiu Bîrlea de la Gh. Zlotar din Fundu Moldovei, judeţul Suceava[8].

Adesea, tânărul îndrăgostit reuşeşte să obţină el însuşi gajul de peţire. Astfel, în variantele olteneşti ale naraţiunii, Pepelcuţa merge în sat de trei ori, la trei nunţi, de fiecare dată se-nvârteşte-n horă de trei ori cu feciorul de împărat şi apoi zboară spre casă. A treia oară, *„[...] hop, zbură şi-i apucă papucu, zâce, fecioru dă-mpărat dân picior"*[9]. Basmul cu această temă, *O împărăteasă se preface vacă*, din colecţia Ioan Micu Moldovan[10], cuprinde un episod asemănător: *„Feciorul întru aceea-i*

---

[1] Fraţii Grimm, *Cenuşăreasa*, în vol. *Poveşti alese*. În româneşte de Dan Faur, Bucureşti, Editura Venus, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1995, p. 260.

[2] D. Stăncescu, *Vaca neagră*, în vol. *Cerbul de aur*. Basme culese din popor. Ediţie îngrijită, prefaţă şi tabel cronologic de Iordan Datcu, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, p. 270.

[3] D. Furtună, *Nu cânta, băiete!*, în vol. *Izvodiri din bătrâni*. Basme, legende, snoave, cântece bătrâneşti şi pluguşoare din Moldova. Ediţie îngrijită şi prefaţă de Gh. Macarie, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 72.

[4] S. Fl. Marian, *O babă şi trei fete*, în vol. *Basme populare româneşti*. Ediţie îngrijită şi prefaţă de Paul Leu, Bucureşti, Editura Minerva, 1986, p. 348.

[5] Petre Ispirescu, *Zâna munţilor*, în vol. *Poveşti nemuritoare*, Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1980, p. 24.

[6] N. D. Popescu, *Pipelcuţa*. Apud Lazăr Şăineanu, *Basmele române*. Ediţie îngrijită de Ruxandra Niculescu. Prefaţă de Ovidiu Bîrlea, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 480.

[7] Tudor Pamfile, *Fata unchieşului cea fără noroc*, în vol. *Cântece de ţară*. Ediţie îngrijită şi prefaţată de Constantin Ciuchindel, Bucureşti, Editura Tineretului, 1961, p. 281.

[8] Ovidiu Bîrlea, *Cenuşotcă* şi *Povestea cu Cenuşotcă*, în *Antologie de proză populară epică*, vol. I, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966, p. 571–591.

[9] Ion Nijloveanu, *Basmu cu vaca neagră*, în vol. *Basme populare româneşti*, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 259. La fel se petrec lucrurile şi în varianta muntenească *Pipelca*, notată în 1902. Vezi Viorica Nişcov, *A fost de unde n-a fost*. Basmul popular românesc. Excurs critic şi texte comentate, Bucureşti, Editura Humanitas, 1996, p. 258.

[10] Ioan Micu Moldovan, *Poveşti populare din Transilvania, culese prin elevii şcolilor din Blaj (1863–1878)*. Ediţie îngrijită de Ion Cuceu şi Maria Cuceu. Prefaţă de Ovidiu Bîrlea, Bucureşti, Editura Minerva, 1987, p. 72–74.

smulse papucul din picior şi-l puse bine"[11]. Când eroina basmului *Pipilcuța*, din culegerea realizată de Cristea Sandu Timoc la românii din Banatul sârbesc, se duce a treia oară la horă, încălțată în papuci țesuți din fir de aur, *„fiu unui împărat vru s-o prindă şi abia-i putu scoate din picior un păpuc"*[12]. Feciorul boierului din povestea bucovineană *Porumbii Ilenei Cosânzenei*[13] recurge la cel mai frust procedeu: o calcă pe fata cea frumoasă pe condur, iar aceasta pleacă de la biserică pe jumătate desculță.

Din toate aceste exemple deducem că, în mod evident, nu ne aflăm în fața unei secvențe narative accidentale. Oropsita orfană, ajutată de sufletul mamei moarte (ascuns în alunii sau nucii crescuți pe mormântul acesteia, în cornul şi oasele vacii negre, în care se întrupase răposata, în porumbei etc.), nu se poate căsători fără a trece această probă de autentificare.

Pantoful folosit pentru alegerea miresei îl vom regăsi în ciclul basmelor ce debutează cu o tentativă de incest. Soția împăratului se îmbolnăveşte şi-i lasă acestuia cu limbă de moarte rugămintea să nu se recăsătorească decât cu aceea căreia i se va potrivi condurul ei[14] (vezi *Găinăreasa* de Petre Ispirescu, *Fata de împărat cu stea în frunte* de Mera, *Popa ia de nevastă pe fie-sa* din culegerea de basme aromâne a lui Cosmescu, *Pielea de măgar* din culegerea lui Cristea Sandu Timoc ş.a.). Singura persoană care poate încălța acel condur este fiica împăratului – fapt care declanşează efectiv intriga narațiunilor respective.

Pierderea pantofului de către Cenuşăreasă nu este considerată a fi de rău augur, dimpotrivă: *„– Am pierdut un păpuc, mumă, zice; – Lasă, fata mea, ăla ți-aduce năroc"*[15]. În aceleaşi text, povestitorul Sandu Pătruță din Zlocutea, județul Craina, o pune pe eroină să sublinieze importanța probării pantofului: *„Nu te teme, măria-ta, încearcă-l şi abia atunci ai dreptul să mă ceri să-ți fiu soție"*[16].

Pantofii de preț nu numai că o înalță pe aleasa prințului deasupra celorlalte fete, ci constituie şi o emblemă a neamului din care se trage. Ca şi în basmele de tipul *Piele de măgar*, aceştia sunt moşteniți. Astfel, într-o variantă narativă daneză se spune că familia regală păstra un pantofior micuț de aur pe care trebuia să-l încerce tânăra care urma să se căsătorească cu moştenitorul tronului[17]. Sufletul mamei celei adevărate îi dăruieşte fetei straie şi încălțări, alegând din zestrea tinereților sale. În povestea culeasă de Tudor Pamfile din satul natal, Țepu – Tecuci, *Fata unchieşului cea fără noroc*, în prima duminică, la horă, ea se îmbracă cu *„hainele maică-sii de fată mare"*, a doua oară îşi pune *„straiele mă-sei de la*

[11] *Ibidem*, p. 73.

[12] Cristea Sandu Timoc, *Poveşti populare româneşti*, Bucureşti, Editura Minerva, 1988, p. 109.

[13] Lazăr Şăineanu, *op. cit.*, p. 482.

[14] Lazăr Şăineanu, *op. cit.*, A. *Tipul Peau-d'Âne*, p. 451–453; vezi şi Cristea Sandu Timoc, *op. cit.*, p. 114–116.

[15] Cristea Sandu Timoc, *op. cit.*, p. 109.

[16] *Ibidem*, p. 111.

[17] P. Saintyves, *Les contes de Perrault et les récits parallèles*. Leurs origines (coutumes primitives et liturgies populaires), Paris, Librairie critique Émile Nourry, 1923, p. 162.

logodnă", iar în *„Duminica de-a treia, ca în veleat, cu satu-n păr şi cu fata moşului îmbrăcată în straiele mă-sei de nuntă şi încălţată cu conduri bătuţi în pietre nestimate şi mărgeluţe alese, cum nici la curţile mai marilor împăraţi n-ai fi putut afla"*[18]. Citatul pune în evidenţă şi aspectul estetic aparte al încălţărilor nupţiale.

Preluând *Urbilduri*, imagini arhetipale din datini vechi, basmele, ca şi miturile, au fost la un moment dat, măcar în parte, la nivelul realului. Consultând legende şi episoade istorice poetizate, vom regăsi motivul pantofului ca laitmotiv al cuceririi viitoarei soţii. Potrivit *Cronicii lui Nestor* (scrisă după anul 988), când Vladimir, ţarul Rusiei Kievene, cere în căsătorie pe fiica lui Ragvald, ea îl refuză, spunând: *„Nu vreau să port pantoful adus de fiul unei servitoare"*[19]. Într-un poem german din secolul al XII-lea, regele Rother oferă fiicei regelui Constantin pantofi de argint şi pantofi de aur. Prinţesa acceptă simbolica invitaţie în faţa altarului şi-i porunceşte s-o ajute să-şi pună încălţările în picioare. Regele Osangtrix – eroul din *Thidrekssaga*, compusă în secolul al XIII-lea – o încalţă pe fiica regelui Melias, mai întâi cu un pantof de argint, apoi cu unul de culoare roşie şi, constatând că-i vin de minune, o cere de nevastă.

Cronicile bizantine prezintă proba încercării pantofului ca fiind uzitată în protocolul alegerii partenerelor de viaţă ale Porfirogeneţilor: *„Când împărăteasa Irina vru să căsătorească pe fiul său Constantin, ea trimise în întregul imperiu mesageri însărcinaţi să descopere şi să aducă în capitală pe cele mai frumoase fete din monarhie. Ca să limiteze alegerea lor şi pentru ca sarcina să le fie mai uşoară, suverana avusese grijă să fixeze vârsta şi talia pe care trebuiau s-o aibă candidatele la mâna bazileului,* ***ca şi mărimea pantofilor pe care trebuiau să-i încalţe***"[20].

Una dintre condiţiile căsătoriilor aranjate prin procură era încercarea pantofilor trimişi prin intermediari. Solii îngenuncheau în faţa persoanei peţite şi-i puneau încălţămintea în picioare. Această modalitate era preferată de unii principi, care nu voiau să se expună unui eventual refuz şi, mai ales, nu doreau să se umilească plecându-se în faţa viitoarei soţii, în special dacă aceasta era de rang inferior[21].

Dar până a ajunge regula de aur a nunţilor principilor medievali, pantoful de identificare a miresei a fost prezent în mentalitatea folclorică în urma unui complex de acte magice. Pantoful este legat de personalitatea celui care-l poartă şi asupra lui se pot efectua numeroase vrăji bazate pe principiul magiei de contact. Anumite personaje importante din cinurile bisericeşti sau din cercurile regale nu aveau voie să atingă cu piciorul gol pământul. Acelaşi tabu era impus fetelor nubile, între 12 şi 17 ani, în numeroase societăţi primitive.

---

[18] Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 281.

[19] P. Saintyves, *op. cit.*, p. 161–162.

[20] Charles Diehl, *Marile probleme ale istoriei bizantine. Figuri bizantine*. Traducere de Ileana Zara. Prefaţă şi tabel cronologic de Dan Zamfirescu, Bucureşti, Editura pentru Literatură, vol. I, 1969, p. 187.

[21] P. Saintyves, *op. cit.*, p. 161.

Materialul din care erau confecționate încălțările era ales în funcție de rolul jucat de cel sau cea care urma să le poarte. Pielea sandalelor folosite de *Flaminica*, soția celui mai important preot din Roma antică, nu trebuia să provină decât de la un animal ucis sau sacrificat[22]. Un monarh brahman, la urcarea pe tron, purta încălțări din piele de mistreț și, începând din acea clipă, în tot cursul vieții nu trebuia să stea desculț pe pământ[23].

Pentru a-și confirma dreptul de proprietate asupra unui teritoriu, noul stăpân trebuia să-l atingă cu picioarele încălțate. În *Cartea lui Ruth* din *Vechiul Testament*, validarea unei vânzări de pământ sau de alte bunuri se făcea în momentul în care cumpărătorul primea una dintre încălțările fostului proprietar. Perechea desperecheată funcționa în mod asemănător cu un răboj de tip negustoresc. Vom vedea că aceeași transmitere a unei posesii se operează și în cazul ceremoniilor nupțiale.

Pantofii, opincile, papucii, ciubotele ș.a. sunt simboluri ale călătorului și ale trecerilor efectuate de acesta. Hermes, protectorul granițelor, al călătoriilor și negustoriei, este un zeu încălțat cu sandale înaripate[24]. Atunci când vine în ajutorul lui Telemah din *Odiseea*, Atena poartă sandale de aur, care o duc prin aer ca vântul. Orice muritor, când pornește la drum, are nevoie de încălțăminte. Riturile de trecere impun protagoniștilor un schimb de încălțări, alegerea unor pantofi speciali pentru efectuarea unei schimbări de statut social și familial.

Lucrul acesta se detașează pregnant în cazul ceremoniilor funerare. Pe lângă toiag și azimă, plămădită cu cenușă și cu lapte de mamă, pantofii (sandalele) făceau parte dintre obiectele pe care le ia cu el călătorul din basmele fantastice, în momentul în care pleacă pe celălat tărâm. În vechile morminte grecești s-au descoperit încălțări de lut (chiar câte două perechi). Alemanii și lotaringii așezau în lăcașurile funerare cizme și toiege. Multă vreme scandinavii obișnuiau să confecționeze pentru morți încălțări deosebit de rezistente. La fel procedau egiptenii din vremea ridicării marilor piramide[25].

Pe planul ficțiunii narațiunilor folclorice reverberează ecoul gesturilor rituale din societățile arhaice. Ca să-și găsească soția-zână, Petrea Făt-Frumos dintr-un basm bucovinean își face papuci și toiag de fier și pornește în lume. Uneori eroul

---

[22] James George Frazer, *Creanga de aur*. Traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor. Note de Gabriela Duda, București, Editura Minerva, vol. II, 1980, p. 87. Preoții egipteni încălțau în timpul slujbelor religioase sandale albe, iar faraonii aveau în picioare curioasele sandale cu vârful întors înapoi, pe a căror talpă era gravată sau cizelată adesea imaginea captivilor străini. Vezi *Enciclopedia civilizației și artei egiptene*, realizată de Georges Posener în colaborare cu Serge Sauneron și Jean Yoyotte. Traducere de Radu Florescu și Gloria Ceacalopol. Introducere de Radu Florescu, București, Editura Meridiane, 1974, p. 260.

[23] James George Frazer, *op. cit.*, vol. IV, p. 261.

[24] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere, volumul 3, București, Editura Artemis, 1995, p. 15.

[25] V. I. Propp, *Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*. Traducere de Radu Nicolau. Prefață de Nicolae Roșianu, București, Editura Univers, 1973, p. 47.

sau eroina poveştilor trebuie să tocească trei perechi de încălţări din oţel până să ajungă la mănăstirea de tămâie, la palatele soarelui sau la curţile zmeilor. Aşa cum sublinia Samter, încălţămintea de fier constituie un indiciu că eroul pleacă în împărăţia morţilor[26]. Oricum, această cale era deosebit de anevoioasă, chiar şi pentru divinităţi puternice, precum Astarteea, venerată în Fenicia, Canaan, Egipt şi Grecia. Un imn egiptean referitor la călătoria în infern a zeiţei o interpelează cu vorbele : *„– Încotro te duci tu, fiică a lui Ptah, zeiţă înspăimântătoare şi crudă ? Oare nu s-au tocit sandalele din picioarele tale?"*[27].

Autoritatea regală era simbolizată nu numai de coroană, ci şi de încălţăminte. Astfel, suveranul din Ramayana este reprezentat, în absenţă, de *paduka* – cei doi pantofi ai săi, brodaţi cu aur. *A fi sub papucul cuiva* este o sintagmă ce s-a păstrat până astăzi în limbajul mai multor neamuri cu sensul de a fi vasal, supus, robit; dimpotrivă, *a primi pantofi în dar*, *a fi ajutat la încălţat* de către cineva constituie un act de luare în posesie, de legitimizare. La vechii evrei, femeia care primea pantofi, în momentul când intra în noua locuinţă, devenea egala soţului său în privinţa stăpânirii bunurilor. Este vorba de un ritual care nu cunoaşte graniţe. De exemplu, peruanii, în timpul cuceririi spaniole, aveau mai multe soţii, dar numai una era considerată legitimă. Neamurile şi prietenii soţului aflau care este adevărata nevastă în momentul când aceasta primea *ottoya*, un fel de papuci împletiţi din lână colorată[28].

Obiect magic în naraţiunile fantastice folclorice, determinând disputa dracilor sau a zmeilor, perechea de papuci înlesneşte *trecerea*. Astfel, în basmul *Ioan Buzdugan*, cules de I. C. Fundescu, eroul devine posesorul unor papuci cu care putea să treacă marea ca pe uscat[29]. Iar Petru Cenuşotcă din naraţiunea publicată de T. Frâncu şi G. Candrea în *Românii din Munţii Apuseni (Moţii)* obţine papuci *„cu cari poţi păşi 3 miluri"*[30].

Obiceiurile populare păstrează şi astăzi pantoful în riturile nupţiale, de la divinarea ursitului până la peţire şi la asumarea destinului marital. În sudul Franţei (zona Lyonului), tânărul pretendent la căsătorie oferă o pereche de saboţi noi fetei pe care şi-o doreşte de nevastă. Dacă aceasta încalţă sabotul stâng, înseamnă că cererea în căsătorie este acceptată, iar dacă, dimpotrivă, îşi pune sabotul în piciorul drept, nu sunt speranţe de nuntit. Presupunem că, odinioară, şi la români avea loc un ritual de peţire asemănător, de vreme ce ecoul său s-a păstrat în mai multe variante ale baladei *Soarele şi luna*. După ce umblă zadarnic „9 ani, pe 9 cai" ca să-şi găsească soţie pe potrivă („Unde la trup s-a lovit,/ La papuc nu s-a brodit;/ La papuc de se lovea,/ La trup iar nu se brodea"[31] sau „Inelu nu s-a lovit, / Papucu nu

[26] *Ibidem*, p. 47, 469.
[27] *Ibidem*.
[28] P. Saintyves, *op. cit.*, p. 160.
[29] Lazăr Şăineanu, *op. cit.*, p. 194.
[30] Bucureşti, 1888, p. 247.
[31] C. Rădulescu-Codin, *Literatură populară* I. Cântece şi descântece ale poporului. Ediţie critică de Ioan Şerb şi Florica Şerb. Studiu introductiv de Dan Simonescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1986, p. 101.

s-a brodit/ După gându ce-a gândit"[32]), soarele se întoarce la sora sa, implorând-o să accepte căsătoria incestuoasă : „Ileano Sinziano,/ Întinde-ţi, neică, piciorul/ Şi-ţi ia condurul,/ Seacă-mi sufletul"[33]. Este interesant de constatat că, în numeroase variante ale basmului *Cenuşăreasa*, româneşti şi străine, fata urmărită de prinţ pierde condurul din piciorul drept şi, în consecinţă, punerea alături a pantofului pereche decide viitoarea nuntă.

În două variante ale aceluiaşi basm, *Cenuşotcă* şi *Povestea lui Cenuşotcă*, spuse de Gheorghe Zlotar din Fundu Moldovei, se arată că fetei urmărite *„i-o rămas papucu d'im picioru drept"*[34]. La fel şi în basmul *Vaca neagră*, din volumul *Poveşti populare româneşti* de Cristea Sandu Timoc, se spune despre Cenuşăreasă că *„îşi pierdu papucul din piciorul drept"*[35]. Chiar şi în naraţiunile de tipul *Pielea de măgar*, împărăteasa aflată pe patul de moarte îi cere soţului său să se însoare, după ce va rămâne văduv, *„cu acea fată frumoasă la care i se va potrivi condurul ei din piciorul drept"*[36]. Prin urmare, potrivirea pantofului drept pe piciorul frumoasei fete confirmă faptul că ea este cea căutată de fiul de împărat, iar încălţarea pantofului stâng pecetluieşte înţelegerea între viitorii soţi.

Încălţările sunt folosite în vrăjile din ajunul Anului Nou, prin care fetele de măritat încearcă să-şi afle ursitul. Pe 30 decembrie, tinerele din zona valonă a Belgiei şi din Vosgii Franţei obişnuiau să îndeplinească ritualul aruncării pantofului. Se aşezau pe rând în dreptul ieşirii din încăpere şi ţineau pantoful în balans, pe degetul mare de la picior, apoi, cu o mişcare bruscă, îl aruncau deasupra capului, în urmă. Dacă pantoful cădea cu vârful spre uşă, însemna că fata se va căsători cât de curând, iar dacă, dimpotrivă, încălţămintea se afla cu călcâiul spre uşă, nunta se amâna pentru alt an. Răsturnarea pantofului cu gura în jos sau pe o parte era considerată de rău augur, putând să însemne îmbolnăvirea posesoarei acestuia[37]. Paul Saintyves consideră că acest rit divinatoriu nu este decât o transfigurare contemporană a unei vrăji de chemare sau de invocare a ursitului[38].

În satele bucovinene, ca şi în alte numeroase ţinuturi româneşti, fetele şi flăcăii ies în seara dinspre Sfântul Vasile afară şi aruncă peste casă câte o ciubotă, socotind că încotro va fi îndreptată căputa ciubotei căzute, într-acolo va fi locuinţa viitorului soţ[39]. La fel se procedează uneori înspre Bobotează: *„fetele aruncă peste casă un papuc sau o ciobotă şi încotro va fi îndreptat vârful papucului sau ciobotei, dintr-acolo le vor veni logoditorii"*[40].

---

[32] *Ibidem*, p. 96.

[33] Nicolae Păsculescu, *Literatura populară românească*, adunată de... Bucureşti, Librăria Socec, 1910, p. 185.

[34] Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, I, p. 575.

[35] Cristea Sandu Timoc, *op. cit.*, p. 114.

[36] *Ibidem.*

[37] P. Saintyves, *op. cit.*, p. 159.

[38] *Ibidem.*

[39] Tudor Pamfile, *Dragostea în datina tineretului român*. Text stabilit, cuvânt înainte şi întregiri bibliografice de Petre Florea, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 1998, p. 93.

[40] *Ibidem.*

Pantofii, papucii sau condurii (adesea cusuți cu fir de aur și ornați cu încrustații de sidef), *terlicii de saftian* ori cizmulițele nu lipseau dintre darurile oferite de mire miresei, în ajunul nunții. La Armagnac a existat, până la începutul secolului al XX-lea, o întreagă industrie a confecționării saboților de mireasă, vopsiți în negru, galben sau albastru și decorați cu embleme florale. Tot în Franța, în Lorena și Vosgi, conducătorul alaiului mirelui venea la poarta socrilor mici aducând pantofii nupțiali.

Orațiile ce se spun la *Schimburi* în Moldova indică drept dar *sine qua non* oferit miresei încălțările ceremoniale. Într-un text din 1804, păstrat în manuscrisele de la B.A.R., vornicul îi închină tinerei fete, din partea mirelui: *„Cerevici, adecă păpuci galbeni înalți, / Din București cumpărați, / Și cibote roșioare sau verzi de adocat / Ca să îți fie dimeneața de închiobotat"*[41]. O variantă a orației schimburilor, culeasă din Bucovina, laudă calitatea încălțărilor aduse plocon de mire: *„Niște papucași, / Tare drăgălași, / Taftă de mătasă, / Ciubote frumoase, / Ca pentru mireasă, / Năfrămuțe pestrecioare, / Cioboțele gălbioare, / Ca să-ți fie dumitale / Oricând de tras pe picioare/ Și de ieșit la plimbare"*[42]. Vornicul cel mare de la nunțile din satul Pârâu Negru – Botoșani oferă miresei: *„Papucași cu floriceli, / Sî vă fie pentru / Celi mai mari sărbătoreli !"*[43]. Din darurile aduse cu trudă mare de la Țarigrad – așa cum sună textul orației *Schimburilor* – i se închină miresei din Ghindăoani – Neamț: *„...o părechi di pantofi / Meșteri mari i-o lucrat / Să vă fie dumneavoastrî / Pentru-ncalțat; / C-o părechi de colțuni / Di moslin..."*[44], iar în satul Hârtop, pe Valea Șomuzului: *„C-o părechi di papucași de zale / Pe-a dumitali pchicioari"*[45].

O altă categorie de orații la *schimburi* prezintă acest cadou special într-o cheie umoristică. Descrierea trăiniciei încălțărilor și a materialelor ciudate din care au fost croite constituie un prilej de a-i prevesti viitoarei neveste truda ce-o așteaptă în gospodărie. Astfel, într-un text culeș din satul Ciprian Porumbescu – Suceava, vornicul închină din partea mirelui: *„Ș-o parechi di ciuboțăli / Cu tureci din pceli di urs, / Ca sî ai di fugit pi părău în sus, / Cu călcâili di pceli di iapî, / Ca sî ai cu ci cara apî"*[46]. Mai rar apar, ca la Copălău – Botoșani: *„Papucei cu tălpi di gâscî, / Să ai de-a ti primbla pi prispî"*[47].

Prezentarea încălțărilor din seria darurilor oferite miresei prilejuiește, în unele cazuri, amintirea uneia dintre cele mai obositoare îndeletniciri de care

---

[41] *Folclor vechi românesc*. Ediție îngrijită, note și bibliografie de C. Ciuchindel, București, Editura Minerva, 1990, p. 165.

[42] S. Fl. Marian, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic-comparativ, București, Göbl, 1890, p. 333–337.

[43] Silvia Ciubotaru, *Nunta în Moldova*. Cercetare monografică, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2000, p. 216.

[44] *Ibidem*, p. 217.

[45] Ion H. Ciubotaru, *Valea Șomuzului Mare*. Monografie folclorică, Iași, „Caietele Arhivei de Folclor", X_2, 1991, p. 60.

[46] Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 54.

[47] Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 213.

răspundea odinioară gospodina: *„Ț-o luat papuci / Cu talpa di cârtiță, / Ca sî-i ai di dus la râșniță"*[48].

Pentru nunțile din lumea romanică, momentul încălțării miresei era integrat într-un întreg ceremonial. În Roussillon, cea mai apropiată rudă a mirelui îi punea miresei în picioare o pereche de pantofi noi[49], iar în unele localități, ca Les Angles, Capcir, Llogana, Matamala și Formiguères, viitorul socru încălța mireasa, în prezența nuntașilor, cu o pereche de pantofi mai frumoși decât ai tuturor fetelor și femeilor din jur.

Prima domnișoară de onoare aducea pantofii miresei, în Armagnac, și-i oferea primului cavaler de onoare, care începea s-o încalțe pe protagonista ceremonialului nupțial. În acel moment venea mirele și încheia curelușele pe măsura gleznelor miresei. La nunțile din Vosges și Berry, respectivul moment genera o adevărată competiție. Când alaiul nupțial se pregătea să plece la biserică, încălțările miresei erau ascunse și toți tinerii începeau să le caute. Ribaud de Laugardière povestește că, în Berry, toți nuntașii încercau s-o încalțe pe mireasă, dar numai mirele reușea să ducă la bun sfârșit această probă de abilitate[50].

În Moldova, când pleacă mireasa la cununie sau la masa darurilor, este obiceiul să i se ofere soacrei mici o pereche de papuci. Darul făcut mamei fetei simbolizează în acest caz un substitut al miresei, care sublimează momentul despărțirii. Sensurile inițiale s-au pierdut, căci, atunci când sunt întrebați despre acest obicei, nuntașii dau explicații improbabile. Astfel, la Pojorâta – Suceava se spune că *„Mama miresei primește **papuci**, c-o alergat mult"*. Dacă ne gândim că, în multe basme, maștera este pedepsită, la nunta fiicei vitrege, să joace în pantofi de fier înroșiți în foc, prin contrast, pantofii primiți de mama cea bună a miresei au o conotație pozitivă.

Pantoful de fier încins apare în alte contexte narative ca un apanaj al forțelor oculte. Astfel, într-o legendă bretonă, un soldat trebuie să scape de amenințările fiicei mai mari a regelui Angliei, o îngrozitoare strigoaică, timp de trei nopți la rând. Când, în ultima noapte, reușește să-i fure acesteia un *pantof de fier roșu*, o absolvă de spiritul malefic care o bântuia[51].

Strigăturile ce se pot auzi pe la nunțile moldovenești, în momentul în care mama miresei primește darul ritual, o învinuiesc pe aceasta că a acceptat o plată prea mică în schimbul înstrăinării fiicei sale: *„Soacră mari* [sic!] *înșalatî, / Pi papuci ai dat o fatî, / Pe-o paré di ciuboțeli / Ț-ai dat fata și-o averi, / Pe-o parechi di papuci / Ț-ai dat fata și doi giunci"* (Frătăuții Vechi – Suceava)[52]. Prin opoziție, soacra cu feciorul, care are cel mai mult de câștigat în urma schimbului matrimonial, dăruiește *miresei* o pereche de încălțări, gest prin care o recunoaște drept noră și, implicit, *filiae loco*.

---

[48] *Ibidem*, p. 215.
[49] P. Saintyves, *op. cit.*, p. 161.
[50] *Ibidem*.
[51] Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 567.
[52] Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 323.

Atunci când mireasa acceptă încălţările primite de la mire, ea consimte totodată să treacă dintr-o familie în alta. Astfel, la aromâni, după ce se împart darurile în casa socrilor mici, mirele şi cei trei *fârtaţi „[...] scot papucii cu care e încălţată mireasa şi o încalţă cu alţii, pe care i-a adus mirele; ea se preface că nu-i primeşte, aruncându-i cu piciorul de trei ori, după care apoi se lasă a fi încălţată"*[53].

Spre sfârşitul nunţii, pantoful miresei devine obiectul unor rituri propiţiatoare, chiar dacă au o aparenţă pur materialistă. Astfel, în Franţa, la Caramany, banii strânşi la cheta făcută în favoarea miresei sunt adunaţi într-unul din pantofii acesteia. În localităţile Surques, Westhécourt, Polincove, încălţămintea miresei este vândută pe acoperişul casei unde se ţine nunta. La Bonquehant şi Rodelingen, mirele trebuie să răscumpere pantoful. Ţăranii din Normandia (Nibas, Fécamp, Savignac) pun la mezat pantoful miresei, imediat după nuntă. Banii strânşi sunt oferiţi tinerei neveste[54].

Atunci când, în mai multe sate din centrul şi sudul Moldovei, spre sfârşitul petrecerii, mireasa este luată şi ascunsă de vornicei, unul dintre flăcăi vine cu un pantof de-al ei în mână, ca să se înţeleagă cu mirele sau cu naşul asupra preţului răscumpărării. Acelaşi obicei a fost semnalat la românii bihoreni stabiliţi în N-E Ungariei. Episodul nupţial poartă denumirea de *furatu topancii*. Naşul trebuie să răscumpere pe bani atât mireasa, cât şi pantoful ei[55].

Încălţările pot fi utilizate ca elemente filocterice în contextul unor momente hotărâtoare pentru destinul omenesc, ca să alunge mari primejdii. În insulele greceşti Kassos şi Tilos, când peţitoarea sau stărăstoaia se ducea pentru prima oară în casa viitoarei mirese, îşi punea un papuc pe faţă şi unul pe dos, pentru a alunga deochiul şi ceasul rău: *„Cette action magique régie par la force de contrariété, constitue un moyen efficace fréquement utilisé, de sorte que si quelqu'un porte par hasard une pièce vestimentaire à l'envers, on lui dit : «tu vas pour arranger tes affaires»"*[56].

Ca să scape de urmărirea îngrozitoarei Fete a Pădurii, eroul dintr-o poveste oşenească, înregistrată de Ion Muşlea în satul Certeze, *„odată ş'o 'ntors opincile, o*

---

[53] Teodor T. Burada, *Datinile la nunţi ale poporului român din Macedonia*, în *Opere*, vol. III, *Folclor şi etnografie*, Bucureşti, Editura Muzicală, 1978, p. 78.

[54] P. Saintyves, *op. cit.*, p. 157–158.

[55] Maria Gurzó-Ceglédi, *Ceremonialul nupţial la românii din Ungaria*. Teză de doctorat susţinută la Facultatea de Litere a Universităţii Babeş–Bolyai. Conducător ştiinţific prof. univ. dr. Dumitru Pop, Cluj-Napoca, 2000, p. 205.

[56] Zacharoula Tourali, *Le costume traditionnel du Dodécanèse. Les îles de Kassos et de Tilos*, în vol. *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 9, Paris, 1985, p. 135. Acest procedeu magic prezintă rădăcini arhaice nebănuit de viguroase. Când Telepinus, zeul agriculturii la hittiţi, procedează într-o manieră asemănătoare (*„iar în grabă nu nimereşte să se încalţe cu gheata potrivită fiecărui picior al lui"*), grâul şi alacul nu mai cresc, iar foametea cuprinde tot ţinutul. Vezi *Gândirea hittită în texte*. Studiu introductiv de Constantin Daniel. Traducere, notiţe introductive şi note de Athanase Negoiţă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 125.

pus gurgoaiele la călcâie şi călcâiul la degete. Şî când o ieşit, s'o'ncălţat ca să nu poată me[rge] pe urma lui"[57]. Cel ce este în doliu poate să joace la horă, fără să i se întâmple ceva rău, numai dacă îşi pune în încălţăminte un ban de aramă[58]. Ca să nu te prindă farmecele, este bine să porţi sare în papuc. Aşa cred sătencele din Bucovina[59]. Mirii din mai multe ţinuturi româneşti, atunci când merg la cununie şi apoi la casa socrilor mari, îşi pun în încălţări bani de argint şi boabe de grâu, ca să aibă noroc în căsnicie.

Perechea de pantofi ca dar nupţial este un simbol foarte răspândit şi în tradiţiile populare de pe alte meleaguri. În China, de exemplu, se oferea noilor căsătoriţi o pereche de pantofi brodaţi, urându-se în acest mod armonia cuplului[60].

Atunci când mireasa părăsea casa părintească, ducându-se la biserică, se arunca în urma ei un pantof vechi. Este un obicei existent în multe ţări germanice, dar care poate fi întâlnit şi în alte spaţii geografice. Adesea, în urma miresei sau a perechii nupţiale, plouă cu pantofi uzaţi. Samter indică prezenţa acestei datini nu numai în Anglia şi Scoţia, ci şi în Danemarca, pe Rin şi chiar în unele sate din Ardeal. Acest gest ritual se practica probabil şi la nunţile antichităţii greceşti, de vreme ce a fost reprezentat pe unele vase de ceramică.

În timpul unei nunţi turceşti, mireasa trebuia să alerge cât o ţineau picioarele până la harem, de teamă să nu fie lovită de avalanşa de papuci rupţi care erau aruncaţi după ea. De altfel, potrivit superstiţiilor locale, un papuc vechi aruncat în urma cuiva constituia o vrajă infailibilă împotriva deochiului. Nuntaşii din Insula Man aruncă pantoful după cuplul nupţial care se îndreaptă spre locul cununiei, sau imediat după ospăţ[61].

Cele mai multe opinii referitoare la acest obicei confirmă valoarea sa apotropaică. Edward Westermarck consideră că teama de pericolele venind dinspre spiritele malefice terestre şi subterane, care ameninţă tinerii miri angrenaţi într-o schimbare, într-un rit de trecere, a impulsionat apariţia acestui gest magic. Pe lângă pantofii din picioare, încălţările aruncate în urma cuplului nupţial îi asigură protecţia pe toată durata drumului. În Scoţia, i se ura, în acest moment, *picior fericit*[62]. Zacharias presupune că scopul iniţial al acestui act a fost acela de a alunga duhurile şi deochiul, căci se crede că acestea se tem de obiectele din piele. Pentru Sartori, obiceiul urmăreşte şi asigurarea fecundităţii noii alianţe maritale[63].

---

[57] Ion Muşlea, *Cercetări folklorice în Ţara Oltului*, în „Anuarul Arhivei de Folklor", I, „Cartea Românească", 1932, p. 219.

[58] G. F. Ciauşanu, *Superstiţiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi şi nouă*, Bucureşti, Academia Română, 1914, p. 297.

[59] Elena Niculiţă-Voronca, *Datinile şi credinţele poporului român adunate şi aşezate în ordine mitologică*, vol. I, Cernăuţi, Tipografia Isidor Wiegler, 1903, p. 185.

[60] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. 3, p. 15.

[61] Edward Westermarck, *Histoire du Mariage*, IV. Cérémonies nuptiales. Les rites du mariage. Traduit de l'anglais par Arnold Van Gennep, Paris, Mercure de France, 1938, p. 295–298.

[62] *Ibidem*, p. 296–297.

[63] *Ibidem*.

Nu trebuie să excludem însă nici posibilitatea unei urări de drum bun în viață, căci, în Anglia, Danemarca, Germania sau Suedia, se arunca papucul cel vechi și în urma acelor care plecau într-o călătorie de afaceri sau la vânătoare.

La francezi, *sabotul* a simbolizat mult timp înțelegerea desăvârșită în căsătorie și norocul la copii. Sabotul stâng, cu care a fost acceptată cererea în căsătorie, era păstrat cu grijă mult timp după nuntă și expus pe fațada locuinței. În el se punea o păpușă, care era luată când se năștea primul copil al tinerei familii[64].

S-a insistat adesea, în bibliografia legată de relațiile dintre psihologie și etnologie, asupra simbolismului vaginal reprezentat de pantof, în opoziție cu simbolismul falic sugerat de picior. Numeroase obiceiuri legate de strategiile peținii confirmă realitatea acestei relații pe planul mentalității populare. În mediile rurale franceze, sintagma *„mêler les sabots"* are sensul de a începe o legătură amoroasă. Aluziile ce se făceau la adresa unei „fete mari greșite" conțineau, de multe ori, referiri la sabot: *„Enfin, le doute n'est plus permis quand on sait qu'en Sologne on disait d'une jeune fille enceinte:* ***alle a cassé son sabiot*** *ou encore* ***alle a cassé son sabiot pa'l'talon***"[65].

Totuși, s-ar părea că, în ceea ce privește contextul nupțial, schimbarea încălțămintei este subsumată simbolisticii ritului de trecere și, implicit, îndepărtării primejdiilor aferente acestuia. Astfel, Zacharoula Tourali menționează că, în insulele grecești Kassos și Tilos, se continuă și după cununie valoarea apotropaică a noilor încălțări: *„Pourtant, les dangers qui viennent du* ***bas*** *et circulent sur le plancher de la maison ne disparaissent pas. Même après le mariage, le jeune marié reste sensible à des dangers. C'est à cet effet que la future mariée lui a donné en cadeau des pantoufles confectionnées par elle et qui sont destinées à être portées le lendemain du mariage"*[66]. După cum se poate observa, în acest caz mirele este cel ce se bucură de ocrotirea papucilor miraculoși. Prin urmare, este exclusă prezența simbolismului erotic feminin.

Recipientele pentru ospețele nupțiale aveau, în unele cazuri, forma încălțămintei mirilor. Remarcabile rămân, în acest context, vasele pe tiparul unei cizme, folosite încă din perioada timpurie a culturii *urartu*. Existența lor pe teritoriul transcaucazian, din Azerbaidjan până în părțile apusene, este atestată înainte de secolele IX–VIII î.e.n., când apar și în ținuturile învecinate, de la așezarea Hurvin, din Iran, și până la necropolele grecești. Cele două exemplare descoperite la Karmir-blur au buza evazată, iar partea de jos se termină cu un vârf ascuțit. Unul este decorat cu motive geometrice policrome, pe când celălalt, monocrom, redă cu destulă fidelitate finețea pielii și detaliile croielii și cusăturilor cizmei[67].

Întorcându-ne la basmul *Cenușăreasa*, trebuie să constatăm că el păstrează vechi ipostaze ale unui obicei matrimonial. De sub perucile pudrate ale poveștilor lui Perrault

---

[64] Hervé Fillipetti, Janine Trotereau, *Symboles et pratiques rituelles dans la maison paysanne traditionnelle*, La Chapelle Montligeon, L'Imprimerie de Montligeon, 1978, p. 122–126.

[65] *Ibidem*.

[66] Zacharoula Tourali, *op. cit.*, p. 140.

[67] Meliné Poliadan Ghenca, *Arta preistorică și antică din regiunea caucaziană*. Prefață de Vasile Drăguț, București, Editura Meridiane, 1988, p. 381–382.

se desprind rituri primitive din timpul în care, aşa cum sublinia Jan de Vries, naraţiunea fantastică folclorică s-a detaşat de universul mitic şi divin, *căzând* în popor[68].

Cenuşăreasa depăşeşte ipostaza de claustrare, datorată, pe de o parte, doliului purtat după mama sa, iar pe de alta vârstei nubile, în momentul în care aruncă sau pierde pantoful ei atât de frumos (brodat cu aur, cu argint şi perle, bătut cu nestemate, lucrat din mătase, cleştar sau sticlă). Ritul de trecere nupţial îşi continuă cursul fericit până la cununia cu fiul împăratului. Numai păstrarea cu grijă a pantofilor asigură norocul fetei de măritat. Cele douăsprezece prinţese, care dansează în fiecare noapte la balurile zmeilor, nu se pot mărita până când nu vor conteni să-şi distrugă condurii lor de mătase.

Pantoful Cenuşăresei îmbină virtuţile unui obiect simbolic de tipul *Liebesgabe*, care evidenţiază legăturile afective deosebite dintre doi tineri (cum se întâmplă şi în cazul batistei, inelului sau al cununii), cu acelea ale unui instrument apotropaic. Asigurând trecerea ritualizată într-o nouă stare socială, el ocroteşte totodată cuplul nupţial de primejdiile ce pot veni din zonele întunericului şi nefericirii. Pantoful mîresei constituie un puternic suport magic în favoarea norocului în viaţă.

LA PANTOUFLE DE CENDRILLON

RÉSUMÉ

Dans *La Pantoufle de Cendrillon* on essaye de suivre les relations existantes entre le motif de *la preuve du soulier*, spécifique aux contes du numéro 510, IV, a, de la typologie Aarne–Thomson, et la réalité ethnographique. Tant la courtisane Rhodopis (de la première attestation de ce type de narration fantastique), que ses correspondantes européennes – ***Cendrillon*** (fr.), ***Cenerentola*** (it.), ***Cenicienta*** (sp.), ***Aschenbrödel*** ou ***Aschenputtel*** (germ.), ***Pepeliuga***, ***Pipelcuţa*** ou ***Cernuşka*** (l'espace slave), ***Cenuşăreasa*** ou ***Cenuşotca*** (rom.) abandonnent ou perdent la pantoufle du pied droit, pour se faire ainsi suivre par leur promis.

À l'aide des *«urbilds»*, images archétypales des anciennes coutumes, les contes et les mythes dévoilent des rites archaïques. La preuve du soulier représente un vrai *leitmotiv* dans les légendes historiques et les chroniques médiévales. À la cour des Porphyrogénètes, celle-ci faisait partie du cérémonial du choix des épouses des basileus et, implicitement, des futures impératrices byzantines.

Les souliers peuvent aussi remplir des fonctions phyloctériques dans le contexte des moments déterminants pour la destinée humaine, ils ont le pouvoir (surtout ceux en cuir) de chasser les esprits malins et le mauvais œil.

Cendrillon dépasse la période de réclusion au moment où elle jette ou perd une de ses belles pantoufles. Le rite de passage nuptial continue son heureux déroulement jusqu'aux épousailles avec le prince.

La pantoufle de Cendrillon combine les vertus d'un objet symbolique du type *Liebesgabe* – qui marque (de la même manière que l'*anneau*, le *mouchoir* ou la *couronne*) les liaisons affectives établies entre deux amoureux – à celles d'un instrument magique, apotropaïque.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2

[68] Mircea Eliade, *Miturile şi poveştile cu zâne*, în vol. *Aspecte ale mitului*. În româneşte de Paul G. Dinopol. Prefaţă de Vasile Nicolescu, Bucureşti, Editura Univers, 1978, p. 186.